

ZİHİNSEL ENGELLİ OLAN VE OLMAYAN ÇOCUK-ANNE İKİLİLERİNİN ETKİLEŞİM ÖRÜNTÜLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI*

Bülbin Sucuoğlu**

ÖZET

Amaç: Bu çalışmada zihinsel engelli ve engelli olmayan çocuğa sahip annelerin çocuklarıyla etkileşimleri karşılaştırmalı olarak incelenmesi ve anne ile çocukların etkileşimsel davranışları belirlenmesi amaçlanmıştır. **Yöntem:** 15 zihinsel engelli 15 engelli olmayan çocuk takvim yaşlarına göre eşleştirilmişler ve iki grup çocuğun anne bebek etkileşimleri Tepki Sınıflama Matrisi; annelerin etkileşim davranışlarının niteliği ise Anne/Yetişkin Katılım Envanteri ile değerlendirilmiştir. Her iki araç için de güvenilirlik çalışması yapılmıştır. **Sonuç:** Çalışma sonucunda iki grup annenin etkileşim davranışlarının öğretme, kontrol ve amaç belirleme davranışları için miktar boyutunda farklılaştığı, hem annelerin hem de çocukların etkileşimsel davranışlarının çok çeşitlenmediği bulunmuştur. Anneler etkileşim sürecinde etkileşim yok/tepki yok boyutunda farklılaşırken, çocukların davranışlarının etkileşim/tepki yok, yalnız oyun oynama, yönergeye uyma boyutlarında farklılaştığı bulunmuştur. **Tartışma:** Sonuçlar özellikle engelli çocuklar için hazırlanan erken eğitim programlarının gerekliliği ve içeriği açısından yorumlanmıştır.

Anahtar sözcükler: etkileşim örüntüsü, zihinsel engel, çocuk, anne

SUMMARY: COMPARISONS OF THE INTERACTIONAL PATTERNS OF THE MOTHERS-CHILDREN WITH AND WITHOUT MENTAL RETARDATION DYADS

Objective: The purpose of this study was to determine the differences of the interactional behaviors between mothers and children with mental retardation and mothers and non-retarded children. **Method:** 15 mothers-children with developmental disability and 15 mothers and typically developing children dyads participated in the study. The age range of the children was from 4 months to 50 months and two groups of children were matched by their chronological ages. Parent/Caregiver Involvement Scale and Response Class Matrix were used for assessing interactional behaviors of the mothers and children. **Results:** Reliability studies for the two instruments were carried out by the researcher. The results of the study revealed that there was no statistically differences between interactional behaviors of the two groups of the mothers except amount of the teaching, controlling and goal settings behaviors. Moreover it was found that mothers and children showed limited behaviors for interaction and children with and without mental retardation differed on play, compliance and no interaction/no response behaviors. **Discussion:** The results were discussed in terms of the characteristics of the children and intervention programs provided to the children with mental retardation.

Key words: interactional patterns, mental retardation, child, mother

GİRİŞ

Hamilelik sürecinde anne baba adayları bebeğe ve yeni rollerine hazırlanmakta, bebeğin doğumu ile anne babanın statüsü ve ailenin yapısı değişmektedir. Anne baba ve bebek doğumdan itibaren etkileşime girmekte; anne ve baba bebeğin gereksinimlerini karşılamaya çalışırken bebek de güvenli bir şekilde gelişmektedir. İlişkilerin gelişmesi ile bebek ve anne baba arasında, çocuğun daha sonraki duygusal ve sosyal gelişimi

için temel olan duygusal bağ oluşmak, bu duygusal bağın kurulamaması ya da herhangi bir nedenle engellenmesi durumunda anne-baba-bebek etkileşimi dolayısıyla çocuğun daha sonraki gelişimi olumsuz yönde etkilenmektedir. (Wiederstrom ve ark. 1997).

Anne-baba-bebek etkileşimini inceleyen çalışmalarda 1970'li yıllara kadar bebeklerin çaresiz, yardıma ve sosyalleştirilmeye gereksinimleri oldukları belirtilmiş, bebeğin pasif bir organizma olduğu, anne baba davranışlarından ve çevresel koşullardan etkilendiği, bebeğin davranışlarının çevresi üzerinde etkili olmadığı, bebekteki deği-

* Bu araştırma Ankara Üniversitesi Rektörlüğü tarafından desteklenen 96-04-00-04 kodlu projenin bir bölümü olarak yapılmıştır

** Doç. Dr., Ankara Üniv. Eğitim Bilimleri Fak., Ankara

şikliklerin çevrenin değişmesi ile ortaya çıktığı kabul edilmiştir. 1970'li yılların başlarında ebeveyn-bebek etkileşimine yeni bir bakış açısı getirilmiş, Bell ve Bell (1974), anne-bebek etkileşimini çift yönlü etkileşim kavramı ile açıklamışlardır. Bu araştırmacılara göre bebek, bakan kişinin davranışlarından etkilenirken, bakan kişinin davranışları da bebekten etkilenmektedir. Bebeğin özellikleri ile bakan kişinin (anne babanın) özellikleri etkileşime ortak olarak katkıda bulunmakta, bebek kendi çevresini yönlendirmektedir (aktaran: Peterson 1987).

Anne baba ve bebek etkileşimine ilişkin veriler uzun yıllar süresince farklı özelliklere (düşük sosyoekonomik düzey, çocuğun prematüre olması ya da çocukta gelişimsel yetersizlik, vb.), sahip bir çok anne-bebek ikilisinden toplanmış ve etkileşimin çocuğun gelişimsel özellikleri ve büyüme hızı ile ilişkili olduğu belirtilmiştir. (Mahoney ve ark. 1998). Bebeklerin / küçük çocukların gelişimsel gerilikleri anne baba ve bebek etkileşimini etkileyen çocuğa ilişkin temel faktörlerden en önemlisi olarak kabul edilmiş; çocuğun özellikleri ve yetersizliğinin etkileşim sırasındaki anne davranışlarını belirleyici rol oynadığı (Barrera ve Vella 1987), bebeklik dönemindeki herhangi bir yetersizliğin özellikle anne-çocuk etkileşimini iki şekilde etkilediği açıklanmıştır. Bebeğin anne babasına tepki verme ve etkileşim başlatma davranışlarındaki farklılıklar ya da bu davranışların olmaması etkileşimi doğrudan etkilemekte; benzer şekilde annenin, bebeğin yapabilecekleri ya da yapamayacaklarına ilişkin algı ve varsayımları da bu etkileşim örüntüsünü değiştirerek annenin davranışlarında farklılığa yol açmaktadır. Bu nedenle engelli bebek ve anne baba etkileşiminin hem anne baba hem de bebek açısından ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiği belirtilmektedir (Wiederstrom ve ark. 1997).

Engelli olan bebek ve küçük çocukların etkileşim davranışlarını inceleyen çalışmalarda bu etkileşimin, engeli olmayan çocuk-anne ikilisinin etkileşim örüntülerinden nasıl farklılaştığı üzerinde durulmaktadır (Mahoney ve Powell 1988). Engelli bebeklerin gelişimsel özelliklerinin etkileşimi olumsuz yönde etkileyebileceği; anne baba-

nın ve diğerlerinin davranışlarını motive eden/değiştirebilen etkileşime yönelik davranışların, bu bebeklerde daha zayıf olduğu ya da hiç ortaya çıkmadığı gözlenmektedir. Bu bebekler engelli olmayan bebeklere göre göz kontağı kurma, yetişkine bakma ve gülümseme davranışlarını daha az sergilemekte; ebeveynin onu kucakta tutmasına daha az tepki vermekte, sözel olmayan iletişimi ağlama ve ses çıkarma ile sağlamaya çalışmakta, kolay rahatsız olmakta, ağlamalarının süresi ve sıklığı yaşlılarından daha fazla olmaktadır (Peterson 1987). Engelli çocukların etkileşim sürecinde engelli olmayan yaşlılarına göre daha pasif oldukları, Down Sendrom'lu çocukların daha az göz kontağı kurdukları ve ses çıkardıkları, bu yetersizliklerin de anne ile etkileşimsel oyunlarının az olmasına yol açtığı gözlenmiştir (Fisher 1987). Fiziksel engelli bebekler ve küçük çocuklar başını tutamama, postür bozuklukları gibi varolan fiziksel yetersizlikleri nedeniyle anneleriyle göz kontağı kurmakta zorlanmakta (Barrera ve Vella 1987), Down Sendrom'lu ve gelişimsel geriliği olan çocuklardan daha az etkileşim davranışı sergilemektedirler. (Brooks-Gunn ve Lewis 1984).

Bebeğin herhangi bir gelişimsel problemi olması sonucunda anne babaların depresif duygulanım ve kızgınlık duyguları ile çocuğa karşı reddetme duyguları ve ilgisizlikte artma, ebeveyn olarak yeterliği ve çocukla mutlu olmada azaldığını hissetme, ortaya çıkabilmekte ve evlilik problemleri yaşanabilmektedir (Peterson 1987). Anne babaların bu duyguları yaşamaları çocukla etkileşimlerini olumsuz yönde etkilemekte; bunun sonucu olarak çocuklarıyla daha az ilgilenmekte, daha az kucaklarına alabilmekte ve çocuğun gelişimsel gereksinimlerini fark etmeyebilmektedirler.

Zihinsel engelli bebeğe sahip annelerin etkileşimsel davranışları engelli olmayan çocuğa sahip annelerin davranışlarından farklılaşmakta; bu anneler etkileşim sürecinde sıra alma, konuşma, duygularını ifade etme ve fiziksel temas kurma, sosyal ilişki başlatma, olumlu tepki verme davranışlarını daha az sergilemekte, dolayısıyla çocuklarıyla sınırlı etkileşim kurmaktadır (Levy-Schiff 1984). Bu davranışların yanı sıra

öğretme ve kontrol etme davranışlarını engelli olmayan çocuğa sahip annelere göre daha fazla sergilemektedirler. Fiziksel engelli çocuğa sahip annelerle normal çocuğa sahip annelerin etkileşimlerini karşılaştıran bir çalışmada, fiziksel engelli çocuğa sahip annelerin çocuklarıyla etkileşime girdikleri ancak etkileşimin bakım ağırlıklı olduğunu belirtmişlerdir. Bu çalışmada Down sendrom'lu ve fiziksel engelli çocukların annelerinin gelişimsel geriliği olan çocukların annelerinden daha fazla sayıda etkileşimsel davranış sergiledikleri, çocukların gelişimsel yaşı arttıkça annenin etkileşimsel davranışlarının da arttığı görülmüştür (Brooks-Gunn ve Lewis 1984).

Engelli ya da risk grup çocuğa sahip annelerde bazı etkileşimsel davranışların daha az olması yanı sıra bazı davranışlarında fazla ortaya çıktığı gözlenmektedir, annenin yönlendirici ve kontrol edici davranışlarının engelli çocukların etkileşim başlatma çabalarını azalttığı ve gelişimini olumsuz yönde etkilediği kabul edilmektedir (Marfo 1989).

Anne bebek etkileşim örüntülerinin çocuğun tüm gelişimi için önemli olduğu, engelli çocukların gelişimsel özelliklerine uygun etkileşim örüntüleri geliştirilmesinin bu çocukların daha sonraki gelişimleri, öğrenmeleri, sosyal becerileri üzerinde farklılık yaratacağı düşüncesinden hareketle anne bebek etkileşimini temel alan, çocuğun gelişimini destekleyici olumlu davranış örüntüleri geliştirmeyi hedefleyen erken eğitim programlarının hazırlanması gerekmektedir. Bu programlarla annelerin çocuklarının özelliklerini anlayarak, çocuğun yeterliliğini arttıracak doğal etkileşim stratejileri geliştirmeleri ve bu stratejileri kullanmaları amaçlanmaktadır (Marfo 1989). Ülkemizde anne çocuk etkileşimini inceleyen çok sınırlı çalışma bulunmaktadır. Doğan (1995), bir erken eğitim programına katılmış ve böyle bir programa katılmamış olan işitme engelli küçük çocukların anneleriyle sözel etkileşimlerini incelemiş; erken eğitim programına katılmış anne çocuk ikililerinin bazı etkileşim davranışlarında farklılıklar olduğunu gözlemiştir. Bir başka çalışmada Down Sendromu nedeniyle gelişimsel gerilik tanısı alan 8 bebekle çalışılmış,

2-30 aylık olan bebeklerin gelişimini desteklemek üzere hazırlanan bir erken eğitim programının anne-bebek etkileşimi üzerindeki etkisi araştırılmış; erken eğitim programının anne bebek ikililerinin etkileşimsel davranışları üzerinde olumlu etkisi olduğu gözlenmiştir (Kanık-Richter 1998). Ceber (1998) zihinsel engelli bebeklerin anneleriyle olan etkileşimlerini zihinsel engelli olmayan çocuk/anne ikililerinin etkileşimleri ile karşılaştırdığı çalışmada; zihinsel engelli bebeklerin yaşlarına göre daha fazla olumsuz davranış, tepki vermeme ve olumsuz tepki sergilediklerini bulmuştur. İki grup annenin davranışları karşılaştırıldığında zihinsel engelli bebeğe sahip annelerin ısrar etme, olumlu duygu ifade etme ve etkileşim başlatma, tepki verme, etkileşim sürdürme, etkileşimli oyun oynama, uygun oyuncak seçme davranışlarını diğer annelerden daha az sergiledikleri gözlenmiştir.

Engelli çocuk-anne ikililerinin etkileşimsel davranışlarının sıklığını bilmek, bu davranışlara dayalı erken eğitim programlarının geliştirilmesinde sınırlı kalabilmekte, anne ve bebeğin/çocuğun etkileşim davranışlarına ilişkin daha ayrıntılı bilgiye gereksinim duyulabilmektedir. Özellikle annenin etkileşimsel davranışlarının ile annenin ya da çocuğun etkileşim başlatma davranışlarına çocuğun ya da annenin hangi tepkileri verdiklerinin incelenmesinin, programların geliştirilmesinde rehber olacağı düşünülmektedir. Annenin ve çocuğun hangi etkileşim başlatma davranışlarının hangi boyutlarında değişiklik yapılması gerektiğinin incelenmesi ile gelişimi destekleyebilecek etkileşim örüntüsü oluşturmaya hedefleyen programların hazırlanması kolaylaşacaktır. Bu düşünceden hareketle bu çalışmada; 1. zihinsel engelli olan ve olmayan çocuğa sahip annelerin etkileşimsel davranışlarının nitelikleri, 2. annelerin ve çocuklarının etkileşim başlatma ve tepki verme davranışlarının karşılaştırılması amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Çalışma Grubu: Yaşları 5-30 ay arasında değişen, 30 çocuk araştırmanın çalışma grubunu oluşturmışlardır. 15 çocuk üniversite hastanele-

rinden zihinsel engelli / gelişim geriliği tanısı almış, diğer 15 çocuk ise herhangi bir gelişimsel problem nedeniyle hastaneye gönderilmemiş normal bebeklerdir. İki grup çocuk ve anneleri etkileşim üzerinde farklılığa yol açabilecek değişkenleri kontrol edebilmek amacıyla bire bir eşleştirilmişlerdir. Çocuklar cinsiyetleri ve takvim yaşları temel alınarak eşleştirilmiş, iki grubun takvim yaşları arasında anlamlı fark olmadığı belirlenmiştir. ($t=0.290$, $p>.05$). Anneler de öğrenim düzeyi, çalışıp çalışmama, yaş ve çocuk sayıları gibi değişkenler temel alınarak eşleştirilmişlerdir.

Veri Toplama Araçları: Çalışmada anne bebek etkileşimini değerlendirmek amacıyla iki araç kullanılmıştır:

1. Anne / Yetişkin Katılım Envanteri (Parent/Caregiver Involvement Inventory /AYKE): Envanter, Jay ve Farran tarafından 1979 yılında anne bebek etkileşimini kolay ve pratik olarak değerlendirebilmek amacıyla geliştirilmiştir. Öncelikle 3-5 yaş grubu çocuğa sahip annelerin çocuklarıyla etkileşimlerini, etkileşim davranışlarını değerlendirmek amacıyla geliştirilen envanter 1981' de 3 yaş altında çocuğa sahip annelerin de etkileşimlerini değerlendirebilmek amacıyla yeniden düzenlenmiştir (Farran ve ark. 1986). AYKE, çocukla etkileşime giren annenin / yetişkinin davranışları üzerinde odaklanmış, çocuğun etkileşime katkısı göz ardı edilmiştir. Envanterde fiziksel katılım, sözel katılım, tepkisel, oyun, öğretme ve kontrol davranışları, etkinliklerin birbiriyle ilişkisi, amaç belirleme olmak üzere 11 davranış türü bulunmaktadır. Her davranış miktar, nitelik ve uygunluk olmak üzere üç boyutta değerlendirilmiştir. Miktar, yetişkinin o davranışı ne kadar gösterdiği, nitelik davranışların sıcaklık ve kabul ediciliğini, uygunluk ise davranışların çocuğun gelişim düzeyi, ilgileri ve motor kapasitesine ne kadar uygun olduğunu ifade etmektedir. Envanterin 12. maddesi, davranışları genel olarak değerlendiren 5 alt boyuttan oluşmaktadır. Bu madde ile genel olarak yetişkinin davranışlarının uygunluğu, niteliği değerlendirilmektedir. Envanterde yer alan 11 davranış için miktar, nitelik ve uygunluk ölçüleri

davranışsal olarak tanımlanmıştır. Yetişkin davranışları miktar, uygunluk ve nitelik boyutlarında 1-5 arası derecelendirilmektedir. 1, 3 ve 5 puanları davranışsal olarak tanımlanmıştır. Eğer gözlenen davranış, 1, 3 ya da 5 ile ifade edilen tanımlar arasına düşüyorsa, 2 ya da 4 puanla değerlendirilmektedir. Yetişkinin her davranışın miktar, nitelik ve uygunluk boyutlarında aldığı puanlar toplanarak üç toplam puan elde edilmekte; bu puanlar değerlendirilen davranış sayısına bölünerek de miktar, nitelik ve uygunluk puanları ortalamaları elde edilmektedir.

AYKE' nin orijinal formuna bakıldığı zaman iki türlü güvenilirlik çalışması yapıldığı görülmektedir. Birinci yöntemde davranış gözlemlerine dayalı ölçeklerde sıklıkla uygulanan gözlemler arası tutarlılık katsayısının (Alberto ve Troutman 1986), ikinci yöntem ise Cronbach a iç tutarlılık katsayısının hesaplanmasıdır. Bu çalışmada öncelikle Cronbach a hesaplanmış, a değerleri miktar boyutu için .84, nitelik boyutu için .72 ve uygunluk boyutu için ise .77 bulunmuştur. AYKE ile toplanan verilerin güvenilirliğini hesaplamak için izlenen ikinci yol, denekler arasından yansız atama ile seçilen sekiz çocuğun video kasetlerinin 1 hafta arayla iki kez seyredilerek gözlemler arası tutarlılık katsayısının hesaplanmasıdır. Analiz sonucunda gözlemler arası tutarlılık katsayılarının 11 madde için .70 ile .85 arasında değiştiği bulunmuştur. Yapılan güvenilirlik çalışmaları, AYKE ile toplanan verilerin güvenilir göstermektedir.

2. Tepki sınıflama matrisi (TSM): Mash ve ark. (1973) tarafından anne bebek davranışlarını; annenin davranışlarına bebeğin tepkileri ve bebeğin davranışlarına annenin tepkileri olmak üzere iki matris kullanılarak değerlendirmek üzere geliştirilmiş bir gözlem formudur. Anne ve bebeğin etkileşimsel davranışlarının objektif olarak tanımlandığı form ile annenin etkileşim başlatma davranışlarına bebeğin tepki davranışları, bebeğin etkileşim başlatma davranışlarına ise annenin tepkileri gözlenerek anne bebek etkileşim örüntüsü belirlenmeye çalışılmaktadır. Mash ve arkadaşları tarafından geliştirilen bu form anne bebek etkileşimini araştıran bazı çalış-

malarda, çalışmaların amacına göre tekrar düzenlenmiştir (Mash ve Johnson, 1982, Barrera ve ark., 1986). Barrera ve arkadaşları Tepki Sınıflama Matriksini temel alarak yeni bir gözlem formu hazırlamışlar, anne ve bebeğe ait 15 etkileşimsel davranış tanımlamışlardır. Bu çalışmada ise Barrera ve arkadaşlarının (1986) gözlem formu ile anne ve bebeklerin etkileşimsel davranışları gözlenmiş, bazı davranışların formdan çıkarılmasına bazı davranışların ise tanımlarının değiştirilmesine karar verilmiştir. Örneğin çocuğun etrafına bakma davranışı, orijinal formda çocuğun çevresine bakması, keşfetmeye çalışması olarak tanımlanmış, bu çalışmada ise bu davranışların yanı sıra çocuğun annesinin gösterdi-

ği oyuncağa bakma davranışı da bu kategoriye eklenmiştir. Benzer şekilde yönerge davranışı annenin çocuğu sözel ya da fiziksel yönlendirmesine ek olarak çocuğuna oynaması için oyuncağın göstermesini de içerecek şekilde yeniden tanımlanmıştır. Formun son şeklinde yönerge, soru, onay/ödül, bakış, gülümseme, etkileşim (karşılıklı ilişki kurma, nötr ya da açıklayıcı sözel ifadeler, fiziksel ilişki kurma), olumsuz davranış, tepki yok / hiç etkileşim yok olmak üzere 9 anne davranışı, ses, söz, soru, yönergeye uyma, bakış, gülümseme, etkileşim, yalnız oyun, olumsuz/yönergeye uymama, tepki yok ve etrafa bakma olmak üzere 11 çocuk davranışı yer almıştır. (Tablo 1)

Tablo 1: Tepki sınıflama matriksi davranış kategorileri

Anne ve Çocuk Davranışları *	Davranışların tanımları
Ses (SES)	Anlamı olmayan sesler
Söz (SÖZ)	Anlaşılabilir söz ya da sözcükler
Soru (SORU)	Kim, ne, nerede, ne zaman, nasıl, niçin gibi soru sözcükleri Ne yapıyorsun, oyun mu oynuyorsun, bu ne gibi soru ifadeleri
Bakış (BAK)	Fiziksel etkinlik yok diğer kişinin yüzüne bakma
Gülümseme (GÜL)	Diğerinin yüzüne bakarken gülümseme
Yönergeye uyma (YÖNUY)	Annenin yönergelerine uyma ya da uyma çabaları
Etkileşim (ETKİ)	Karşılıklı ilişki kurma, nötr ya da açıklayıcı sözel ifadeler, fiziksel kontak ya da işaretleri dikkat ve ilgi için kullanmak, çocuğun annesine oyuncak göstermesi
Yalnız oyun (OYUN)	Oyuncaklar ya da diğer nesnelerle yalnız oynama, anneye ilişki kurmaya çalışmama
Etrafa bakma (ETRAF)	Çocuğun çevresine bakması, keşfetmeye çalışması, annenin gösterdiği oyuncağa bakması
Etkileşim yok/Tepki yok (YOK)	Etkileşim yok, bağımsız oyun yok, diğer kategoriler işaretlenemez.
Olumsuz /yönergeye uymama (OLUM)	Yönergeye uymama, yalnız oynama ya da bağırma, oyuncak atma fbi olumsuz davranış gösterme
Yönerge verme (YON)	Annenin çocuğu yönlendiren ifadeleri, oyuncak göstererek çocuğu yönlendirmeye çalışması
Onay/Ödül (ONAY)	Çocuğun davranışını onaylayan, çocuğu cesaretlendiren sözler, davranışlar (Aferin, çok güzel gibi sözcükler ve okşama, öpme gibi davranışlar)
Olumsuz (OLUM)	Annenin sözel ya da sözel olmayan çocuğu cesaretlendirmeyen, onaylamayan davranışları

TSM de Anne ve çocuk davranışları etkileşim başlatma ve tepki verme davranışları olarak ayrı ayrı kodlanmıştır. Etkileşim başlatma davranışları E, tepki verme davranışları ise T harfleriyle gösterilmiştir. Buna göre CESES çocuğun sesle etkileşim başlattığını, CTSES ise çocuğun annenin etkileşim başlatma davranışına sesle tepki verdiğini göstermektedir. Anne davranışları da benzer şekilde kodlanmıştır. Buna göre AESÖZ annenin sözle etkileşim başlattığını, ATSÖZ annenin çocuğun etkileşim başlatma davranışına sözle tepki verdiğini göstermektedir.

TSM formu ile anne çocuk davranışları zaman örnekleme (time sampling) yöntemi ile kayıt edilmekte, 10 dakikalık gözlem süresi 10 saniyelik aralıklara bölünmekte ve gözlemci her 10 saniye sonunda ortaya çıkan etkileşim başlatma ve tepki verme davranışını formda o zaman aralığı için ayrılan yere kayıt etmektedir (Alberto ve Troutman 1986, Zirpoli ve Melloy 1997). Gözlem anı ve çocuklar için ayrı ayrı yapılmakta; 10 dakikalık gözlem sürecinde önce çocuğun etkileşim başlattığı ve annenin bu davranışlara verdiği tepkiler kayıt edilmekte; daha sonra annenin etkileşim başlatma davranışları ile çocuğun bu davranışlara verdiği tepkileri belirlenmektedir. Böylece her çocuk-anne ikilisi için TSM formu iki kez doldurulmakta; 10 dakikalık gözlem sonucunda formun satırları annenin ya da bebeğin etkileşimsel davranışlarını, sütunlar da anne ya da bebeğin tepkisel davranışlarını göstermektedir. Her 10 saniye sonunda kayıt edilen davranışlar, dolayısıyla davranışın gözlemlendiği aralık sayısı toplam aralık sayısına bölünerek her bir davranışın yüzdesi elde edilmektedir. Bu yüzde değeri, çocuğun ya da annenin gözlem süresinin ne kadarında bu davranışı sergilediğini göstermektedir.

Bu çalışmada TSM gözlem formu ile toplanan verilerin güvenilirliğini test etmek amacıyla gözlemler arası güvenilirlik hesaplanmış, araştırmacı yansız atama ile seçilen beş bebeğin ve annesinin tepki verme ve etkileşim başlatma davranışlarını video kasetten bir hafta arayla iki kez izleyerek iki gözlem arasındaki tutarlığı hesaplamıştır. Yapılan hesaplamalar sonucunda anne ve çocuk davranışları için gözlemler arası güvenilirlik katsayılarının .71 ile .97 arasında değiştiği bulunmuştur.

Uygulama: Bu çalışmada anne bebek ikililerinin etkileşim örüntüleri, bir başka çalışma için kayıt edilen video bantları kullanılarak değerlendirilmiştir. Anne bebek etkileşimleri, Ankara Üniversitesi, Özel Eğitim Birim'inde bulunan gözlem odasında anneler ile bebeklerin serbest oyun etkinlikleri sırasında 20 dakika süre ile kayıt edilmiştir. Çocukların gelişimsel yaşlarına uygun standart oyuncakların bulunduğu gözlem oda-

sında annelerin bebekleri ile oynamaları istenmiş, "çocuğunuzla, bu oyuncakları kullanarak evinizde her hangi bir boş zamanınızda oynadığınız gibi oynayınız." yönergesi verilmiştir. Video kayıtlarının ilk beş dakikalık kısmı, anne ve bebeğin ortama uyum sağlamaları için belli bir süreye gereksinimleri olması nedeniyle, son beş dakikalık kısmı ise anne ve bebeğin sıkılmış olabilecekleri ve bu nedenle davranışlarında değişiklik olabileceği düşüncesiyle değerlendirme dışı bırakılmış, ortada kalan 10 dakikalık sürede gözlenen etkileşim davranışları kayıt edilmiştir. Tepki sınıflama matrisi ile veri toplama sürecinde gözlem süresi olarak belirlenen 10 dakika 10 ar saniyelik bölümlere ayrılmış, gözlemci her 10 saniye sona erdiğinde ortaya çıkan davranış TSM formuna kayıt etmiştir.

BULGULAR

Çalışmada öncelikle AYKE ile toplanan veriler, iki grupta yer alan annelerin etkileşimsel davranışlarını miktar, nitelik ve uygunluk açısından karşılaştırmak amacıyla Mann-Whitney U testi ile analiz edilmiş, engelli bebeklerin anneleri ile engelli olmayan bebeklerin annelerinin etkileşimsel davranışlarının miktar boyutunda anlamlı düzeyde farklılaştığı ($U=27.5$, $p<.05$) ancak davranışların niteliği ve çocuklarının gelişimine uygunluğu açısından farklılaşmadığı bulunmuştur.

İki grup annenin etkileşimsel davranışlarının hangilerinin miktar boyutunda farklılaşma olduğunu anlamak için AYKE'de yer alan 11 madde nin miktar boyutlarında Mann Whitney U testi ile karşılaştırma yapılmış ve iki grup annenin amaç belirleme ($U=41.5$, $p<.05$), kontrol ($U=42.5$, $p<.05$) ve öğretme davranışlarının ($U=47.5$, $p<.05$) miktar boyutlarında anlamlı farklılaşma olduğu görülmüştür. Her üç davranış için engelli çocuğa sahip annelerin sıra ortalamaları engelli olmayan çocuğa sahip annelerin sıra ortalamalarından fazladır.

Çalışmada TSM gözlem formu ile toplanan veriler de normal ve engelli bebekler ile annelerinin etkileşim başlatma ve tepki verme davranışlarını

karşılaştırmak amacıyla Mann Whitney U testi ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda engelli ve engelli olmayan çocukların annelerinin etkileşimsel davranışları, etkileşim yok/tepki yok ($U=46.00$, $p=.009$) davranışı dışında anlamlı şekilde farklılaşmadığı, engelli olmayan çocuğa sahip annelerin etkileşim başlatma çabalarının daha az olduğu gözlenmiştir. Çocukların etkileşim davranışlarına ilişkin yapılan analizler sonucunda ise iki grup çocuğun, oyun oynama ($U=37.00$, $p=.002$), tepki yok ($U=32.00$, $p=.001$), yönergeye uyma ($U=47.00$, $p=.01$) gibi etkileşim başlatma; annelerinin etkileşim kurma davranışlarına karşı etkileşim kurma ($U=42.00$, $p=.005$), yalnız oyun ($U=29.00$, $p=.001$) tepki yok ($U=23.00$, $p=.000$) gibi tepki davranışlarında anlamlı derecede farklılık olduğu bulunmuştur. Bu sonuçlara göre engelli çocuklar daha az etkileşim başlatma, yönergelere uyma, etkileşime girme çabasında bulunmaktadırlar. Engelli olmayan çocuklar ise annelerinin etkileşim kurma davranışlarına tepki olarak kendi kendilerine oyun oynamakta, engelli çocuklara göre daha fazla etkileşim kurmaya çabalamaktadırlar.

Tepki sınıflama matrisi ile toplanan verilerin analizi sonucunda iki grup anne ve çocuğun etkileşim davranışlarının çok çeşitlenmediği, etkileşim sürecinde bazı davranışların daha fazla sergilendiği görülmüştür. Annelerin çocuklarıyla etkileşim başlatmadıkları, çoğunlukla yönerge verdikleri, çocuğa tepkisiz kaldıkları görülmüştür.

İki grup çocuğun etkileşim davranışlarının süre ortalamalarına incelendiğinde zihinsel engelli çocukların gözlem süresinin % 20 sinde etrafa baktıkları, % 19 unda etkileşim başlatma çabasına girmedikleri gözlenmiştir. Çocukların annelerinin etkileşim başlatma davranışlarına verdikleri tepkiler incelendiğinde gözlem süresinin % 25 inde etrafa baktıkları, % 12 sinde oyun oynadıkları, % 20 sinde ise tepki vermedikleri bulunmuştur. Engelli olmayan çocukların ise 10 dakikalık sürenin % 17 sinde etrafa baktıkları, % 45 inde oyun oynadıkları dolayısıyla etkileşim başlatmaya çalışmadıkları tepki verme davranışlarının yüzde ortalamalarına bakıldığında da sürenin % 33 ünde oyun oynadıkları, % 12 sinde ve-

rilen yönergeye uydukları, % 16'sında ise etrafa baktıkları bulunmuştur (Tablo 2)

Tablo 2: Engelli olan ve olmayan çocukların etkileşim davranışları yüzde ortalamaları

Davranışlar	Engelli olmayan çocukların etkileşim davranışları yüzdeleri		Engelli çocukların etkileşim davranışları yüzdeleri	
	Ortalama %	SS	Ortalama %	SS
CESES	5.8	8.3	9.7	7.5
CESÖZ	7.4	11.6	.1	.4
CESORU	1.6	5.2	.0	.0
CEGÜL	.4	.7	1.5	2.6
CEBAK	4.0	5.5	5.9	6.1
CEYÖNÜY	8.7	5.8	3.8	6.5
CEOLUM	2.6	3.6	4.8	7.4
CEOYUN	45.4	16.1	20.5	21.6
CEETKI	5.9	8.1	3.7	9.0
CEYOK	2.3	6.9	19.0	21.6
CEETRAF	17.8	13.2	30.0	21.1
CTSES	6.2	7.1	9.2	6.6
CTSÖZ	4.0	7.0	.0	.0
CTSORU	.9	3.1	.0	.0
CTGÜL	1.2	2.6	2.0	3.4
CTBAK	4.8	6.5	6.2	4.4
CTYÖNÜY	12.9	8.9	9.6	7.6
CTOLUM	3.2	3.7	8.2	6.7
CTOYUN	33.0	14.2	12.3	12.4
CTETKI	14.9	10.4	4.3	5.8
CTYOK	2.5	4.3	20.3	18.2
CTETRAF	16.5	11.4	25.3	20.2

Engelli olan ve olmayan çocuğa sahip annelerin etkileşim davranışlarının yüzde ortalamalarına bakıldığında engelli çocuk annelerinin gözlem süresinin % 43 ünde yönerge vererek, % 33 ünde ise ses ya da sözel olmayan yolla etkileşim başlatmaları görülmüş, % 28 inde çocuklarının etkileşim başlatma çabalarına yönerge vererek tepki verdikleri, % 42 sinde de etkileşime girdikleri, % 15 inde çocuklarına tepki vermedikleri görülmüştür (Tablo 3). Engelli olmayan çocuk anneleri ise sürenin %36'sında yönerge vermişler, %26'sında etkileşime girmeye çalışmışlar, % 28'inde ise etkileşim başlatma çabası (etkileşim yok/tepki yok) göstermemişlerdir. Bu grup an-

nenin tepki verme davranışlarına bakıldığında da sürenin çocuğun etkileşim başlatmasına tepki olarak %26'sında yönerge verdikleri, % 36'sında etkileşime girdikleri ve % 24'ünde de hiç tepki vermedikleri gözlenmiştir.

Tablo 3: Engelli olan ve olmayan çocuğa sahip annelerin etkileşim davranışları yüzde ortalamaları

Davranışlar	Engelli olmayan çocuğa sahip annelerin etkileşim davranışları yüzdeleri (%)		Engelli çocuğa sahip annelerin etkileşim davranışları yüzdeleri (%)	
	Ortalama %	SS	Ortalama %	SS
AEBAK	.1	.4	.1	.4
AEETKİ	26.2	11.6	33.0	13.2
AEGÜL	.8	2.0	.3	.7
AEOLUM	2.6	3.3	3.5	4.8
AEONAY	1.7	3.3	.9	2.6
AESES	.0	.0	.0	.0
AESORU	3.2	3.8	2.8	3.2
AESÖZ	.0	.0	.0	.0
AEYOK	28.0	16.5	15.1	11.0
AEYÖNER	36.6	16.2	43.9	13.4
ATBAK	.0	.0	.0	.0
ATETKİ	36.9	14.0	42.4	16.3
ATGÜL	1.5	2.5	1.3	2.7
ATOLUM	2.4	3.2	4.1	6.0
ATONAY	1.6	3.3	2.5	5.5
ATSORU	4.1	5.4	4.5	4.0
ATSÖZ	.0	.0	.0	.0
ATTEPKİ	24.0	16.6	15.6	9.9
ATYÖN	26.9	13.4	28.5	12.1

TARTIŞMA

Bu araştırma zihinsel engelli olan olmayan çocuk-anne ikililerinin etkileşimsel davranışlarını karşılaştırmalı olarak inceleyen Ceber'in (1998) çalışmasının devamı niteliğinde bir çalışmadır. Ceber çalışmasında zihinsel engelli olan ve olmayan çocuk-anne ikililerinin etkileşim davranışlarının sıklıklarını karşılaştırmış, bu çalışmada ise anne-çocuk etkileşimine odaklanan erken eğitim programlarının hazırlanmasına temel

oluşturmak üzere anne davranışlarının niteliği ve anne-çocuk davranışlarının süreleri karşılaştırılmış; annenin ve çocuğun etkileşim başlatma ve tepki verme davranışları incelenmiştir. Anne davranışlarının niteliğine ilişkin veriler Anne/Yetişkin Katılım Envanteri ve anne çocuk etkileşim örüntülerine ilişkin veriler ise Tepki Sınıflama Matriksi ile toplanmış, her iki araçla toplanan verilerin güvenilirliği sağlanmaya çalışılmıştır.

Engelli olan ve olmayan çocukların anneleriyle etkileşimlerini ve özellikle çocuğun zihinsel engelinin etkileşim davranışları üzerindeki etkilerini belirlemeye yönelik çalışmalar iki grupta toplanabilir. Birinci grupta zihinsel engelli olan ve olmayan çocuklar takvim yaşlarına göre eşleştirilmiş, böylece aynı takvim yaşında ancak farklı gelişimsel düzeyde olan çocukların etkileşim davranışları karşılaştırılmıştır. Etkileşimi inceleyen ikinci grup araştırmalarda ise zihinsel engelli ve engelli olmayan çocuklar takvim yaşları yerine gelişimsel düzeyleri, oyun becerileri ya da zeka düzeylerine göre eşleştirilmişler, böylece gelişimsel düzeyleri aynı olan iki grup çocuk ve annelerinin etkileşim davranışları karşılaştırılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda etkileşimsel davranışların doğrudan çocuğun bilişsel gelişimi ile ilişkili olduğu açıklanmış, bilişsel becerilerin azalması ile hem annenin hem de çocuğun etkileşim davranışlarında farklılıklar ortaya çıkacağı kabul edilmiştir. Takvim yaşına göre eşleştirilen zihinsel engelli olan ve olmayan çocuklar ile annelerinin etkileşimsel davranışları arasında farklar olduğu, annelerin çocuklarıyla etkileşim başlatmaya çalıştıkları ancak etkileşim başlatma davranışlarının genellikle çocuğa yönerge verme ve çocuğu kontrol etme davranışlarından oluştuğu bulunmuştur (Marshall ve Hegerenes 1973, Stoneman ve ark. 1983). 6-18 yaş zihinsel engelli çocukların anneleriyle olan etkileşimleri, engelli olmayan yaşlıları ile karşılaştırıldığında da zihinsel engelli çocukların annelerinin yönerge verme ve kontrol etme davranışlarını daha fazla sergiledikleri görülmüştür (Floyd ve Philippe 1993). İki grup çocuğun gelişimsel yaşlarına ya da oyun becerilerine göre eşleştirildiği çalışmalarda da benzer sonuçlar bulunmuş

ve çocukların gelişimsel farklılıklarının annenin etkileşimsel davranışlarını etkilediği, zihinsel engelli çocukların daha az etkileşim başlattıklarını dolayısıyla annelerin de çocuklarına daha az tepki verdikleri görülmüştür. (Eheart 1982).

Bu çalışmada öncelikle zihinsel engelli olan ve olmayan çocuğa sahip annelerin etkileşimsel davranışları karşılaştırmalı olarak incelenmiş, iki grup annenin etkileşim davranışlarının nitelik ve uygunluğu açısından farklılaşmadığı ancak amaç belirleme, kontrol davranışları ve öğretme davranışlarının miktar boyutlarında anlamlı düzeyde farklılaştığı gözlenmiştir, zihinsel engelli çocuk annelerinin bu üç grup davranışının miktar sıra ortalamalarının engelli olmayan çocuğa sahip annelerin sıra ortalamalarından daha fazla olduğu görülmüştür. Buna göre zihinsel engelli çocuk anneleri çocuklarını daha fazla kontrol etmeye ve öğretmeye çalışmakta, çocukları ile yaptıkları etkinliklerde daha fazla amaç belirlemektedirler.

AYKE' de amaç belirleme davranışının miktarı, yetişkinin çocuğun davranışları için beklentilerinin derecesini göstermektedir. Annenin bir amaç belirlemesi ve bu amacı yerine getirmek için ısrarcı olması, amacın yerine getirilmesini izlemesi ve yönergeleri tekrar etmesi önemlidir. Engelli çocukların anneleri çocukla birlikte etkinlik yapabilmek için çok fazla amaç belirlemekte, ancak çocuğun dikkatini çekemedikleri ya da çocuğun bu amaca uymak istemediği durumlarda vazgeçmekte, hemen bir başka amaca (oyuncağa) yönelmektedirler. AYKE' de kontrol davranışı; annenin çocuğun etkinliklerinin tümünü yapılandırması ve organize etmesi, öğretme davranışı ise annenin çocuğun repertuarında olan eski bir beceriyi ya da yeni bir beceriyi öğretmeye çalışması olarak tanımlanmıştır. Bu iki davranışın miktarının engelli çocukların annelerinde fazla görülmesi; bu annelerin çocuklarını diğer gruba göre daha fazla kontrol ettikleri, çocuğun tüm etkinliklerinin kendilerinin düzenlediği ve çocuğun istediği etkinliği seçmesine izin vermedikleri şeklinde yorumlanabilir. Engelli çocuk anneleri çocuklarına sürekli olarak bir beceri öğretmeye çalışmakta, çocuklarıyla olan etkileşimleri öğretmeye odaklanmaktadır. Bu sonuçlar, engelli

çocuğa sahip annelerin çocuklarının gelişim düzeylerine, ilgilerine ve gereksinimlerine uygun amaç belirleyemedikleri, etkileşimlerinin oyun değil, öğretme ağırlıklı olduğu ve etkileşim etkinliklerini sürekli olarak öğretme amacıyla planladıkları, dolayısıyla etkileşimlerinin niteliğinin azaldığı şeklinde yorumlanabilir. Özellikle engelli çocuklar ve aileleri için hazırlanan erken eğitim programlarında annelerin bu davranışlarının değiştirilmesi ve farklılaştırılmasının çocukların gelişimleri ve etkileşimin kalitesi açısından çok önemli olacağı düşünülmektedir.

Engelli çocuk annelerinden elde edilen verilerle ulaşılan sonucu AYKE'nin daha önce engelli çocuğa sahip annelerin etkileşimsel davranışlarını incelemek amacı ile kullanılmamış olması nedeni ile başka araştırma sonuçları ile karşılaştırmak mümkün olmamıştır. Ancak, Fagan ve Dore (1993) çocuklarını ihmal eden ve etmeyen annelerin davranışlarını AYKE ile topladığı veriler üzerinden karşılaştırdığı bir çalışmada iki grup annenin etkileşimsel davranışlarının farklılaştığı bulunmuştur. Bu çalışmada araştırmacılar topladıkları veriler üzerinden faktör analizi yapmışlar, analiz sonucunda envanterde yer alan maddelerin uygunluk, olumlu tepkiler ve olumlu kontrol adları altında 3 faktörde toplandığını bulmuşlardır. Araştırmacılar iki grubun davranışlarını bu üç boyutta karşılaştırmışlar, çocuklarını ihmal eden annelerin gelişimsel uygunluk ve olumlu tepkiler boyutlarında ihmal etmeyen annelerden farklılaştıklarını ve bu annelerin çocuklarına daha az tepki verdiklerini, daha az çocukların gelişimine uygun davrandıklarını bulmuşlardır.

Engelli olan ve olmayan çocuğa sahip annelerin davranışlarının nitelik ve uygunluk boyutlarında farklılaşmaması çocukların engelli olup olmasından bağımsız olarak, iki grup annenin davranışlarının nitelik ve uygunluğunun benzer olması açıklanabilir. Yapılan gözlemlerde tüm annelerin sürekli olarak çocuklarıyla etkileşim kurmaya çalıştıkları, çocuklarının özelliklerine uygun oyuncak seçemedikleri, sürekli yönerge verdikleri, çocuklarının onların konuşmalarını anlayıp anlamadıklarına dikkat etmedikleri, ortamda olan oyuncakları sürekli olarak çocukları-

na gösterdikleri ancak hemen o oyuncakla oynamaktan vazgeçtikleri gözlenmiştir. Bunların yanı sıra anneler çocuklarını "aferin, çok güzel" gibi ifadeleri kullanarak çok az ödüllendirmişler, çocuklarının dikkatini toplamada zorlanmışlar, iki grup anne de çocuklarını sürekli kontrol etmeye çalışmışlar, çocuklarının bakma, gülümseme, ses çıkarma gibi etkileşim başlatma davranışlarını çoğunlukla fark etmemişlerdir. Bu gözlemler temel alınarak engelli çocuğa sahip annelerin bazı davranışlarının sadece miktar boyutunda anlamlı şekilde farklılaşması, ancak davranışların niteliği ve uygunluğu boyutlarında fark olmaması şaşırtıcı değildir. Bu sonuç, engelli çocuğa sahip annelerin yanı sıra 0-4 yaş arası engelli olmayan çocuk annelerinin de çocuklarıyla etkileşim ve etkileşimin çeşitli boyutlarında, çocuklarıyla etkileşim ve oyun konusunda desteğe gereksinimleri olduğunu düşündürmektedir. Tüm annelerin oyun oynama, öğretme becerileri, çocuğun olumlu davranışlarını fark etme ve ödüllendirme / onaylama, çocuğun etkileşim ipuçlarını fark etme ve uygun tepki verme gibi konularda bilgilendirilmeleri ve desteklenmeleri ile çocuklarının gelişim ve gereksinimlerine uygun etkileşimsel davranışlar gösterebilmeleri mümkün olabilecektir. Alan yazında da yaygın olarak kabul edildiği gibi annelerin etkileşim davranışlarını çocuklarının gelişim özellikleri ve gereksinimlerine göre değiştirmeleri çocukların gelişimini doğrudan olumlu yönde etkileyecektir.

TMS ile toplanan verilerle yapılan analizler sonucunda ise iki grup bulgu elde edilmiştir. Öncelikle zihinsel engelli olan ve olmayan çocuk anne ikililerinin etkileşim davranışları incelendiği zaman, engelli çocukların gözlem süresinin çoğunda etkileşim başlatmadıkları bulunmuş, yaşlıtlarına göre annelerinin etkileşim başlatma davranışlarına tepki verme, annelerinin yönergelerine uyma ve etkileşim davranışlarını daha az sergiledikleri gözlenmiştir. Bunların yanı sıra engelli olmayan çocukların daha fazla yalnız / bağımsız oyun oynadıkları, yönergelere uydukları bulunmuştur. Anne davranışlarına ilişkin verilerin analizi sonucunda ise iki grup annenin davranışlarının sadece "etkileşim yok/tepki

yok" olarak tanımlanan tepki yok boyutunda anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmüştür. Bu bulgu engelli olmayan çocuğu olan annelerinin çocuklarını daha çok izlemeyi tercih ettikleri, onlar oyun oynarken etkileşime girmedikleri dolayısıyla engelli çocuk annelerinin daha fazla etkileşime girme çabasında oldukları, çocukları tepki vermese de etkileşime girmeye çalıştıkları şeklinde yorumlanabilir. Ceber (1998) annelerin engelli çocuklarına fazla yönerge vermesini, çocukların zihinsel engelli tanısı olması nedeni ile çocuklarına ilişkin beklentilerinin az olması ve dolayısıyla onları daha fazla yönlendirmiş olabilecekleri şeklinde açıklamıştır.

TSM ile elde edilen ikinci grup sonuç, çocuklar ve annelerin etkileşim süresinin ne kadarını hangi davranışlarla geçirdiklerini göstermektedir. Bu bulgulara göre engelli çocuklar zamanın çoğunu etraflarına bakarak geçirmiş (gözlem süresinin % 30 u), annelerinin yönergelerine çok az uymuş, ve kendi kendilerine oynamışlardır. Anneler etkileşim başlatma davranışları sergiledikleri zaman bu çocuklar çok az tepki vermiş, zamanın çoğunu yine etrafa bakarak ve hiç tepki vermeden geçirmişlerdir. Annelerin etkileşim başlatma davranışlarını çocukların özelliklerine ve gereksinimlerine uyarlamamalarının özellikle zihinsel engelli çocukların yönergelere uymasını güçleştirdiği düşünülmektedir. Engelli olmayan çocuklar gözlem süresinin %45 inde yalnız oyun oynamışlar, anneleriyle etkileşime girmeye çalışmamışlardır. Tablo 2'de görüldüğü gibi bu çocuklar annelerinin etkileşim davranışlarına az tepki vermişler, anneleri etkileşim başlatmak istediği zaman oyun oynamaya devam etmişler, engelli yaşlıtları gibi etraflarına bakmışlardır. Engelli çocuklar zamanın % 20 sinde hiçbir tepki vermezken engelli olmayan çocuklarda bu hiç görülmemiş, bu çocuklar annelerinin yönergelerine engelli yaşlıtlarından daha çok uymuşlardır. Bu sonuçlar, engelli olmayan çocuklar yönergelere daha çok uysalar da, her iki grubun anneleriyle etkileşimlerinin az olduğunu düşündürmektedir.

Annelerin etkileşim davranışlarının karşılaştırılması sonucunda iki grup annenin de etkileşimi genellikle yönerge vererek başlattıkları ve ço-

çocuklarının etkileşim başlatma çabalarına da yine yönerge vererek tepki verdikleri görülmüştür. Ayrıca engelli olmayan çocukların anneleri çocuklarını diğer gruba göre daha fazla izlemişler ve çocuklarına tepkisiz kalmışlardır. İki grup annede belirgin olarak gözlenen bir diğer etkileşim davranışı da "karşılıklı ilişki kurma, nötr ya da açıklayıcı sözel ifadeler, fiziksel kontak ya da işaretleri dikkat ve ilgi için kullanmak ve çocuğun annesine oyuncak göstermesi" olarak açıklanan etkileşimdir. Bu davranış açısından iki grup anne arasında anlamlı fark çıkmamasına karşın engelli çocuğa sahip annelerin etkileşim davranışı yüzde ortalamalarının (%43), diğer anne grubunun yüzde ortalamalarından fazla olduğu (%36) görülmüştür. Annelerin etkileşimsel davranışlarının farklılaşmaması, AYKE ile elde edilen sonucu destekler görünmektedir. Her iki araçla elde edilen bulgular annelerin, çocukların engelli olmasından bağımsız olarak benzer etkileşim örüntüsüne sahip olduklarını göstermektedir. Alan yazında birçok araştırmada engelli ve engelli olmayan çocuğu olan annelerin davranışlarının farklılaştığı vurgulanmaktadır (Marfo 1989, Barrera ve Vella, 1987, Mahoney ve Powell, 1988). Ülkemizde ise iki grup anne arasında çok belirgin fark olmaması, daha önce de belirtildiği gibi çocuğun yetersizliği ya da gelişim özelliklerinden bağımsız olarak annelerin çocuklarının gelişim özelliklerine uygun etkileşim davranışları başlatma ve onların etkileşim başlatma davranışlarını fark ederek uygun tepkiler verme konularında desteğe gereksinimleri olduğunu düşündürmektedir.

Bu çalışmada anne-çocuk etkileşimi takvim yaşlarına göre eşleştirilmiş çocuk grupları üzerinde belirlenmeye çalışılmıştır. Benzer çalışmanın gelişim düzeylerine ya da bilişsel becerilerine göre eşleştirilmiş gruplar üzerinde yinelenmesi, gelişimsel yetersizliğin anne-çocuk etkileşimi üzerindeki etkilerini ortaya çıkaracak, etkileşim örüntüsünü ve gelişimsel özelliklerin etkileşim örüntüsü üzerindeki etkileri konusunda daha ayrıntılı bilgi verecektir. Bu nedenle benzer çalışmaların gelişimsel düzeylerine göre eşleştirilmiş farklı özelliklerdeki çocuk grupları ile tekrar edilmesi önemli görülmektedir.

Çalışmanın bulguları, kullanılan gözlem formlarının geçerliği konusunda da fikir vermektedir. Etkileşim davranışlarının farklı boyutlarda incelenmesini sağlayan AYKE ve TSM'nin sonuçlarının tutarlı olması ve sonuçların birbirini desteklemesi, özellikle 0-4 yaş arasındaki küçük çocuk-anne ikililerinin etkileşimlerinin güvenilir şekilde değerlendirildiğini kabul edilebilir. Ceber (1998) tarafından geliştirilen ve etkileşim davranışlarının sıklığını değerlendiren gözlem formu da birlikte düşünülerek bu üç gözlem formunun bir paket olarak, farklı özelliklerdeki anne-çocuk ikililerinin etkileşimlerini değerlendirmede kullanılabileceği düşünülmektedir. Son yıllarda bir çok ülkede özellikle engelli ya da gelişimi herhangi bir nedenle risk altında olan çocuklar için teröpotik ve eğitimsel amaçlı programlar hazırlanmakta ve bu programlarda aile sistemlerine ve ailelerin gereksinimlerine odaklanılmaktadır. Bu programlarda bir taraftan çocukların gelişimi destekleyici etkinlikler yapılmakta, diğer taraftan ise aile bireylerinin gereksinimleri karşılanmaya çalışılmaktadır. Anne-çocuk, baba-çocuk ya da anne-baba-çocuk etkileşimsel davranışlarının ayrıntılı olarak incelenmesinin bu programların amaçlarına ulaşmasını kolaylaştıracağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Alberto AP, Troutman CA (1986) *Applied Behavior Analysis for Teachers*. Macmillan Publishing Company, New York
- Barrera ME, Rosenbaum PL, Cunningham CE (1986) *Early home intervention with low-birth weight infants and their parents*. Child Dev 57: 20-33.
- Barrera ME, Vella DM (1987) *Disabled and non-disabled infants interactions with their mothers*. Am J Occup Therapy 41(3): 168-172.
- Brooks-Gunn J, Lewis M (1984) *Maternal responsivity in interactions with handicapped infants*. Child Dev 55: 782-793
- Buckhalt JA, Rutherford RB, Goldberg KE (1978) *Verbal and nonverbal interaction of mothers with their Down Syndrome and non-retarded infants*. Am J Mental Def 82 (4): 337-343.
- Ceber H (1998) *Normal ve Zihinsel Engelli Bebeklerde Anne Bebek Etkileşiminin Karşılaştırmalı Olarak İnce-*

lenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi .Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Doğan Ö (1995) Aile Merkezli Erken Eğitim Programlarına Devam Eden İşitme Engelli Çocuklarda Anne-Çocuk Etkileşiminin İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi. A.Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Ehearth BK (1982) Mother-child interactions with retarded and non-retarded preschoolers. *Am J Mental Def* 87: 20-25.

Fagan J, Dore MM (1993) Mother-child play interaction in neglecting and non-neglecting mothers. *Early Child Dev Care* 87: 59-68.

Farran DC, Kasari C, Comfort M, Jay S (1986) Parent/Caregiver Involvement Scale: Manual. Center for the Development of Early Education.

Floyd FJ, Philippe KA (1993) Parental interactions with children with and without mental retardation: Behavior management, coerciveness and positive exchanges. *Am J Mental Retard* 97 (6): 673-684.

Levy-Shiff R (1986) Mother-father-child interactions: Families with a mentally retarded young child. *Am J Mental Def* 2:141-149.

Fisher MA (1987) Mother-child interaction in preverbal children with Down Syndrome. *J Speech Hear Dis* 52: 179-190.

Kanık-Richter N (1998) Erken Eğitimin Down Sendrom'lu Çocuğu Olan Annelerin Stres ve Anne-Bebek Etkileşim Düzeyine Etkisi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Mahoney G, Boyce GC, Fewell RR (1998) The relationship of parent-child interaction to the effectiveness of

early intervention services for at-risk children and children with disabilities. *Topics in Early Childhood Special Education* 18 (1): 5-17.

Mahoney G, Powell A (1988) Modifying parent-child interaction: Enhancing the development of the handicapped children. *J Spec Educ* 22 (1): 82-85.

Marshall NR, Hegrenes, JR. (1973) Verbal interactions: Mothers and their retarded children vs. mothers and their nonretarded children. *Am J Mental Def* 77:415-419.

Marfo K (1989) Maternal directiveness in interactions with mentally handicapped children: An analytical commentary. *J Child Psychol Psychiatry* 31 (4): 531-549

Mash EJ, Terdal L, Anderson K (1973) The Response-Class Matrix: A procedure for recording parent-child interaction. *J Consult Clin Psychol* 40 (1): 163-164

Mash EJ, Johnston C (1982) A comparison of the mother-child interactions of younger and older hyperactive and normal children. *Child Dev* 53: 1371-1381.

Peterson NL (1987) Early Intervention For Handicapped and At-Risk Children: An Introduction to Early Childhood-Special Education. Love Publishing Company, Denver-London.

Stoneman Z, Brody GH, Abbott D (1983) In-home observation of young Down Syndrome children with their mothers and their fathers. *Am J Mental Def* 87 (6): 591-600.

Wiederstrom AH, Mowder BA, Sandall SR (1997) Infant Development and Risk. Paul H. Brooks Publishing Company, Baltimore.

Zirpoli TJ, Melloy KJ (1997) Behavior management. Prentice Hall, New Jersey.